

41-Usûlî'nin şiirlerinde sevgili portresi**Yağız YALÇINKAYA¹****APA:** Yalçinkaya, Y. (2022). Usûlî'nin şiirlerinde sevgili portresi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (26), 694-710. DOI: 10.29000/rumelide.1074032.**Öz**

Klâsik Türk şiirinin estetik geleneği içinde oluşmuş aşk üçgeninin baş ögesi olan sevgili, yüzyıllarca şairlerin dilinden düşmemiştir. Yegâne olan sevgili, bu üçlemede âşık rolüne bürünen şairin şiirlerinde klâsik nazmın estetik değerleri içinde gâh ay gâh güneş olmuş; boyu selviye saçı sümbüle benzetilmiştir. O, eziyet ve cefaları ile vefadan habersiz, erişilmez bir tip olarak tasvir edilmiştir. Çok geniş bir coğrafyada ve çok uzun bir zaman diliminde var olmuş Klâsik Türk şiiri, kendi geleneği içerisinde idealize edilmiş bir sevgili tipi kurgulamıştır. 16. yüzyılda Vardar Yenicesi'nde yaşamış Usûlî, sevgiliyi dilinden düşürmeyen Klâsik dönem Türk şairlerinden biri olmuştur. Hayatında tasavvufun belirleyici yeri olan şair Klâsik Türk şiirinin estetik anlayışını tasavvufi düşünceleriyle harmanladığı şiirleri ile klâsik edebiyat literatürüne önemli bir divanı miras bırakmıştır. Çalışmada, *Usûlî Divanı*'nda şairin edebî kişiliği ve şiir anlayışı çerçevesinde sevgili tipinin nasıl bir portre çizdiği üzerinde durulacaktır.

Anahtar kelimeler: Usûlî, sevgili, 16. yüzyıl, divan**Portrait of the beloved in Usuli's poems****Abstract**

The beloved, who is the main element of the love triangle formed within the aesthetic tradition of Classical Turkish poetry, has not fallen into the language of poets for centuries. In the poems of the poet, who assumed the role of lover in this trilogy, the lover, who is unique, within the aesthetic values of classical verse, became moon, sun; the length of cypress hair is likened to hyacinth; He is depicted as an inaccessible type, unaware of his torment and suffering and loyalty. Classic Turkish poetry, which has existed in a very wide geography and in a very long period of time, has constructed an idealized type of lover within its own tradition. Usûlî, who lived in the Vardar Yenicesi in the 16th century, became one of the Classical Turkish poets who kept talking about his beloved. The poet, who has a decisive place in Sufism in his life, left an important divan to our classical literature literature with his poems in which he blended the aesthetics of Classical Turkish poetry with mystical thoughts. In this study, In Usûlî's Divan, it will be focused on what kind of a portrait the lover type draws within the framework of the poet's literary personality and understanding of poetry.

Keywords: Usuli, the beloved, 16th century, divan

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Kültür Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (İstanbul, Türkiye), y.yalcinkaya@iku.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-9674-0606 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 21.01.2022-kabul tarihi: 20.02.2022; DOI: 10.29000/rumelide.1074032]

1. Giriş

Aşk, şiir de dâhil olmak üzere, her sanat dalında sanatçıyı harekete geçiren başlıca saiklerden biri olmuştur. Tarih boyunca sayısız sanat eseri aşk ile mayalanmıştır. Yıllara meydan okuyup günümüze ulaşma talihine erişmiş nice yapıt aşk temeli üzerine inşa edilmiştir. Sanat ekolleri, sanatçılar aşk mefhumuna kendi pencerelerinden bakmışlar, aşkı kendilerince anlatmışlardır. Bakış açıları çok farklı olsa da, hemen her aşk bahsinde sevgili, aşkın merkezinde konumlanmıştır. Aşk kavramını “maşuk”, “âşık” ve “rakip” sacayaklarının üzerine oturtan Klâsik Türk şiirinde de bu böyledir. Sevgili, âşık ve onun rakipleri ile birlikte oluşturduğu üçgenin tepe noktasında kaimdir. Eşsiz ve yegânedir, âşık rolüne bürünen Klâsik dönem Türk şairinin şiirlerinde klâsik nazmın estetik değerleri içinde gâh ay gâh güneş olmuş; boyu selviye saçı sümbüle benzetilmiş; eziyet ve cefaları ile vefadan habersiz, erişilmez bir tip olarak betimlenmiştir (Klasik Türk şiirindeki sevgili tipi hakkında umumî bilgi için başvurulabilecek bazı kaynaklar: Akün, 1994, 415-419; Çavuşoğlu, 2017, 103-117; Kurnaz, 2012, 133-139; Levend, 1984, 490-501; Sefercioğlu, 2020, 129-145; Taş, 2018, 1-9; Tolasa, 1974, 142-152).

Sevgili, Klâsik Türk şiirinin üç köşeli aşk tasavvurunda her zaman muktedir olan taraftır. Âşıklarının sayısı hesaba gelmez ve her biri birbirine rakiptir. Sevgili, salt güzelliği ve vurdumduymaz tavırları ile âşıkları üzerinde mutlak bir tahakküm kurmuştur. Onun karşısında şah ve geda birdir. Güzellik ülkesinin tek sultanı odur ve âşık, velev ki bir padişah bile olsa, onun karşısında aciz bir kul olmaktan öteye gidememektedir. Vuslatı mümkün olmayan sevgilinin âşıkları her daim fırkatte oldukları için hüznün ve ızdıraptan kurtulamamaktadır. Gam ve mihnetten beslenir hâle gelen âşıklar bütün iradelerini sevgiliye vermiş, sevgilinin eziyetlerini teveccüh nişanesi addetmişlerdir. Âşık, aşkın elinde hâlden hâle girse de sevgili, aşkın muhatabı olarak sahiplik makamındadır. Bu makamda âşığı eziyet ve cefa ile terbiye etmektedir. Âşık da hiç isyan ve şikâyet etmeden, teslim olmuş bir şekilde âşıklık vazifesini ifa etmeye çalışmaktadır (Akün, 1994, 415).

Ulaşılması imkânsız olan sevgili, Klâsik dönem Türk şairleri tarafından “hiçlik, yokluk, hayal, anlam, düşünce gibi soyut kavramlar üzerinden yapılan benzetmelerle ifade edilmiştir. Sevgiliye duyulan aşkın verdiği büyük sıkıntı sebebiyle yine bazı güzellik unsurları ise düğüm, girdap, yılan, zindan ve kuyu gibi kavramlarla birlikte ele alınmaktadır. Ancak iş onun güzelliğini anlatmaya gelince yeryüzü ve gökyüzü arasında bulunan her güzel şey, onun vasıflarını anlatmada kullanılan bir benzetme unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır” (Taş, 2018, 2). Şairlerce idealize edilmiş bir tip olarak şiirlere akseden sevgili, gerçeklikten soyutlanmış ve mükemmelleştirilmiş bir biçimde tahayyül edilmektedir. Klâsik dönem Türk şairleri sevgiliye ait her bir güzellik unsurunu da başlı başına kemal derecesine erişirme peşindedir. Sevgilinin yüzü, saçı, boyu, beli şairin zihninde estetik gelenek süzgecinden geçerek maşuka yaraşır bir hayal olarak tezahür etmektedir. Şair, böylece klâsik estetiğin sağladığı teşbih ve mecaz imkânlarıyla şiirinde anlam derinliğine sahip olma talihine erişebilmektedir (Gönel, 2010b, 211-214).

Çok geniş bir coğrafyada ve çok uzun bir zaman diliminde var olmuş Klâsik Türk şiiri, kendi geleneği içerisinde idealize edilmiş bir sevgili tipi kurgulamıştır. Klasik estetik gereğince mübalağalı olarak boyu servi, ağzı gonca, beli kıl vb. olarak tasvir edilen (Kurnaz, 1997, 457) bu tip, Hint topraklarından Rumeli'ye; 14. asırdan Tanzimat dönemine kadar hep aynı sevgili olmuştur. Ancak özellikle 18. asır itibarı ile kara saçlı, kara gözlü sevgili yerine sarı saç, mavi gözlü güzellerden bahsedilmeye başlanmış; hayallerde yaşayan, ulaşılmaz sevgili imajı yan yana gelip sohbet edilen, gezintiye çıkılan sevgiliye dönmüştür. Hatta âşıklar sevgilinin eziyetlerinden sitem etmeye bile başlamışlardır (Taş, 2018, 4-5). Özellikle Nedîm ile birlikte *yeryüzünde yaşayan canlı güzeller* (Mazıoğlu, 1957, 50) şiirlere mevzu

olmuştur. Yine de klâsik sevgili tasavvuru Klâsik Türk şiirinin son nefesine kadar terennüm edilmeye devam etmiştir.

Sevgili güzellik ülkesinin sultanı, âşıklar ise o ülkenin tebaasıdır. Bir hükümdar nasıl hükmedeceği tebaası olmadan hakim sayılamaz ise sevgili de âşıkları olmadan maşukluk tacını takamamaktadır. Bu bakımdan sevgili ve âşık birbirlerini tamamlar niteliktedir ve âşık olmadan sevgilinin anlaşılması mümkün olmamaktadır. Sevgiliyi tarif ve tasvir eden, ondan haber veren de zaten âşık kisvesine bürünen şairdir. Sürekli hor görülen âşık sevgiliyi anlatmasa ondan kimsenin haberi olmayacaktır. Kısacası *âşık rolündeki şair gerçek bir kişidir* (Gönel, 2010a, 45) ve sevgili tipini tanıyabilmek için aslında biricik kaynaktır.

Sevgiliyi dillerinden düşürmeyen Klâsik dönem Türk şairlerinden biri de, 16. asırda, Vardar Yenicesi'nde yaşamış Usûlî'dir. Şairin doğup yaşadığı yer olan Vardar Yenicesi Osmanlı tarihinde, özellikle Rumeli'de hususi bir yere sahiptir. Bugün Yunanistan sınırları içerisinde kalan şehir fetihlerden sonra bölgenin iskân, imar ve Türkleşmesine katkıda bulunmak üzere akıncı ailelerinin konuşlandırıldığı merkezlerdendir. Akıncı ailesi Evrenosoğulları'nın himayesindeki şehir, bilhassa Evrenos Bey'in torunu Şemseddin Ahmed Bey'in Nakşibendî şeyhi Abdullah İlâhî'yi (ö. 1503) şehre davet etmesi ile birlikte gelişen tasavvufî cereyan Yenice'yi kültürel ve edebî bir odak haline getirmiştir (İsen, 2020, 17-21). İşte Usûlî böyle bir iklimde yetişmiştir.

Kaynaklar, Usûlî'nin memleketinde eğitimini tamamladığını belirtmektedir. Usûlî, meslek hayatına medresede devam etmek üzere iken tasavvuf yolunu tercih etmiş ve bu yol onu Mısır'a götürmüştür. Mısır'da dönemin meşhur mutasavvıflarından İbrahim Gülşenî'ye (ö. 1534) intisap ederek bir süre onun yanında ikamet edip hizmetinde bulunmuştur. Şeyhinin vefatı üzerine memleketine geri dönmüş ve ömrünü burada Gülşenîliği yayarak geçirmiştir. Yenice'ye döndükten sonra dönemin akıncı beyi Evrenosoğlu Abdî ile yakınlık kurmuş, onunla birlikte bölgenin çeşitli şehirlerini dolaşmıştır (Kaya, 2012, 213). Ayrıca Abdülbaki Gölpınarlı, Usûlî'nin On İki İmam'ın sekizincisi olan, Meşhed'te medfun İmam Aliyyü'r-Rıza'yı övmek için onun türbesine hitaben söylediği bir methiyesinden hareketle şairin Meşhed'e kadar gittiğini ileri sürmektedir. Gölpınarlı'ya göre şair bu ziyarete giderken adet olduğu üzere Necef, Kerbela ve Bağdat'a da uğramış olmalıdır (2014, 18-19). Riyâzî Muhammed Efendi *Riyâzü's-Şuarâ* isimli tezkiresinde Usûlî'nin 945 (m. 1538) senesinde Yenice'de vefat ettiğini belirtmiş ve "vâh kim gitdi Usûlî derdmend" dizesini vefatına düşülmüş tarih olarak kaydetmiştir (Açıkgöz, 2017, 62).

Usûlî, Yenice'deki tasavvufî iklim içinde doğmuş, Şeyh İbrahim Gülşenî'ye intisap edip bir süre onun yanında yaşamıştır. Böylelikle tasavvuf, şairin kişiliğinde en belirleyici özellik durumundadır denilebilir. *Şiirlerinden hareketle yapılacak bir değerlendirme bize Usûlî'nin dervişâne bir ruha sahip, mütevazı, kadere teslim olmuş, rindçe bir yaşayışı olan, coşkunu, neşesi, pervâsızlığı hep ön planda tutan biri olduğunu gösterecektir* (İsen, 2020, 28). Bu vasıflarına ilahi aşka her zaman öncelik vermesini de eklemek mümkündür (Kaya, 2012, 213).

Usûlî'nin hayatında ve kişiliğinde belirleyici etken olan tasavvuf, şairin şiir dünyasında da aynı role sahiptir. Tezkirelerde şiiri tasavvufî iç içe olarak tanımlanan Usûlî, aynı zamanda bir Nesîmî (ö. 1404) takipçisi olarak anılmaktadır. Şair için, tasavvufu hayat biçimi olarak benimsemiş, inancına ait düşüncelerini şiir yordamı ile coşkun bir şekilde dile getiren mutasavvıf bir şair tanımlaması yapılabilmektedir (İsen, 2020, 28-31). *Çağı ve çağdaşlarıyla karşılaştırıldığında Nesîmî-Fuzûlî çizgisinde yer alan şairler içinde önemli bir halkayı oluşturan Usûlî, divan edebiyatının estetik zevkine*

bağlı, özellikle bazı şiirlerinde düşüncelerini duygu planına yükselterek şiirle mesajı bir araya getirmeyi başarmış mutasavvıf şairlerden biridir (Kaya 2012, 2013).

Tasavvufî manalar ve simgeler ile örülmüş, söyleyiş ve işçilik bakımından güçlü şiirlere sahip olan Usûlî, tasannuya kaçmayan içten, esaslı, samimi bir şair olarak görünmektedir. Ayrıca bazı mutasavvıf şairler gibi, onun da hece ölçüsü kullanarak yalın bir Türkçe ile yazılmış şiirleri bulunmaktadır (Gölpınarlı, 2014, 26). Usûlî'nin biri Farsça olmak üzere 5 kaside, 11 musammat ve 152 gazelden oluşan bir *Dîvân*'ı bulunmaktadır. *Kırk Hadis Derleme ve Tercümesi*, *Mî'râciyye* ve *Yenice Şehrengizi Dîvânı*'nın yazma nüshalarının içinde bulunan diğer eserleridir. Bu eserler *Dîvân*'dan bir bölüm gibi aynı yazma nüsha içinde bulunmakla birlikte müstakil birer eser olarak farklı yazmalarda da mevcut olabilmektedir (İsen, 2020, 33-34).²

Usûlî'nin edebî ve şahsî karakterini aksettirdiği *Dîvânı*'nda, Klâsik Türk şiirinin klâsik estetiğini tasavvufî düşünceleriyle harmanladığı manzumeleri bir araya gelmiştir. Bu manzumeler içerisinde hem ilahî hakikat arayışında istikamet olan hem de Klâsik Türk şiirinin içinde gelişmiş aşk üçgeninin zirvesindeki sevgili tipi önemli yer tutmaktadır.

2. Usûlî'nin şiirlerinde umumi olarak sevgili portresi

Klâsik Türk şiirinin aşk anlayışı içerisinde başaktör olan sevgili çoğu Klâsik dönem Türk şairi gibi Usûlî tarafından da "cân, cânân, yâr, maşuk, dilber" gibi kelimelerle zikredilmiştir. Klâsik Türk şiirinde sevgili çoğu zaman *âşığın canına kasteden, cevru oku atan, hışımla, kinle hareket eden, gaddar, taş kalpli, hiçbir zaman âşığa yar olmayan, kıymet bilmeyen, sebepsiz yere zulmeden ve âşığın âhını duymayan bir varlıktır. Bunun yanında lütuflarıyla âşığa hayat veren, can veren, meclislerin vazgeçilmezi, güzellikte benzeri bulunmayan, meleklerle hurilere denk hatta daha yüce, yaşı daima genç olarak idealize edilmiş bir tiptir* (Gönel, 2010a, 44). Usûlî'nin şiirlerinde de genel hatları itibarıyla sevgilinin benzer özelliklerinden söz edilmekle birlikte, hususen zalimlik, vefasızlık ve taş kalplilik vasıflarının ön plana çıktığı görülmektedir.

Klâsik Türk şiirinde vefasız olması sevgilinin değişmeyen âdetidir (Akün, 1994, 415). Usûlî'nin sevgilisi de vefasız bir dilberdir. *Dîvân*'ın 18 yerinde, "bî-vefâ" yahut "vefâsuz" kelimeleri ile sevgili vefasızlığı ile anılmış veya nitelenmiştir. Bu vefasız sevgili hiçbir zaman şaire yüz vermemiş, ona yâr olmamıştır. Şair, ancak sevgiliye kavuşamamanın sebep olduğu acı, keder ve tasa ile yâr olabilmıştır:

Âh kim ol bî-vefâ gitdi baña yâr olmadı

Derd ü gamdan özge bir kimse baña yâr olmadı

(Gazel 151/1)³

Kendisine yâr olmayan, acı ve üzüntüden başka bir şey getirmeyen sevgili ile şair buluşmak dahi istememektedir. Çünkü buluşmanın da sonu ayrılmaktır. Şair, sevgilinin vefasızlığından haberdar olduğu için bir araya gelseler bile kaçınılmaz sonun ayrı düşmek olduğunu çok iyi bilmektedir. Sevgili yine vefasızlık edip onu terk edecek, gam ve kederle baş başa bırakacaktır. İşte bu yüzden Usûlî, sevgili ile hiç buluşmamış olmayı dileyip iç geçirmektedir:

Buluşmasak senüñle kâşki ey bî-vefâ bâri

² Usûlî'nin hayatı, kişiliği ve şairliği ve eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Gölpınarlı, 2014, 18-29; İsen, 2020, 17-59; Kaya, 2012, 213-214.

³ Beyit örnekleri Mustafa İsen tarafından hazırlanmış, künyesi *Kaynakça*'da bulunan *Usûlî Dîvânı*'ndan verilmiş, manzume numaraları ve imlâda bu eser esas alınmıştır.

Veyâhüd çünki buluşduk hiç olmasak cüdâ bârî (Gazel 135/1)

Aynı gazelin yukarıdaki matla beytini takip eden mısralarında ise Usûlî tam bir vefasız sevgiliden beklenileceği üzere, kendi sevgilisinin de onu hicrana saldıgını ve bir an olsun bile hatırlayıp anmadığını söylemektedir. Bir önceki beyitte sevgiliyle buluşmaktan pişman görünen şair, onun bu vefasızlıklarına maruz kaldıktan sonra pişmanlık seviyesini artırarak artık onunla tanışmamış olmayı bile arzu etmektedir:

Şalup deryâ-yı hicrâna beni yâd itmedüñ bir dem
N'olaydı olmasa idük senüñle âşinâ bârî (Gazel 135/2)

Sevgili, âşığa verdiği sözleri hiç tutmaz, yani ahde vefa göstermez. Ahde vefa göstermemek ise günahdır. Sevgili vefasızlığı ile âşığı bu kadar üzdüğü için işlediği günahlarla kalbi taşa dönmüştür, taş kalpli olmuştur (Gönel, 2010a, 159). Usûlî, taş kalpli sevgiliden illallah etmiştir. Bunu “el-amân ey seng-dil zâlim elinden el-amân” mütekerrir dizesine sahip murabba'ı ile sitem ve belki biraz da usanç ile dile getirmiştir. Bu murabbanın altıncı bendinde sevgilisinin vefasızlığını da dile getirerek taş kalpli oluşundan bahsetmektedir. Şair aşk elinden zavallı duruma düşmüş, keder ve tasa ile sürekli ağlayıp inler hâle gelmiştir. Ancak yine de taş kalpli sevgili, bir an olsun onu hatırlayıp anmamıştır. Usûlî'nin sevgilisi böyle bir vefasızlığı gösterecek kadar taş kalplidir:

Işka düşdüm ben perîşân-rûzgârı añmaduñ
Ėam bucağında yatan zâr u nizârı añmaduñ
Nicedür miskîn diyü bir kerre bârî añmaduñ
El-amân ey seng-dil zâlim elüñden el-amân (Musammat 5/VI)

Bu manzume ile birlikte Usûlî sevgiliyi 11 farklı yerde taş kalpli olarak tavsif etmiştir. Sevgilinin taş gibi sert kalbinin karşısında ise, âşığın cam kadar kırılğan kalbi durmaktadır. Âşığa ettiği kötülüklerle kalbi katılaştırmış sevgili, hassasiyet sahibi âşığın kalbini sürekli kırmaktadır. Taş gibi sert bir cismin camdan yapılmış bir nesneye temas etmesi o nesnenin kırılmasına neden olur. Cam gibi kırılğan nesneler taş gibi sert cisimler karşısında dayanamaz kırılır. Bu, fiziksel bir vakiadır. Şair, bu vakiaya apaçık bir delil olarak ise, aşağıdaki beyti göstermiştir. Beyitte sevgilisinin kalbine dokunarak onu kırdığını söylemiş ve böylece camın taşa asla dayanamayacağını bir kez daha ayan beyan gözüktüğünü belirtmiştir:

Dün dokındı göñlüme ol seng-dil göñlüm sıdı
Rüşen oldu buña hergiz taşa döymezmiş zücâc (Gazel 11/3)

Âşığın gönlünü cam gibi kıran, virane gibi harap eyleyen sevgili, bu yönüyle bir zalimdir. Zalim olması Usûlî'nin şiirlerindeki sevgili tipinin en belirgin özelliklerinden biridir. anıldığı beyitlerin 16 adedinde onun zalimliğinden dem vurulduğu görülmektedir. Sevgilinin tipik özelliği olan vefasızlığı ise, zulmünün en belirgin tezahürü durumundadır. Hasret derdiyle canından can giden âşık artık tükenmek üzeredir. Ancak o vefasız ve zalim sevgilinin olan bitenden haberi dahi olmamıştır:

Tîğ-i asret cānuma kār itdi cānān bî-aber
Ben helāk oldum o zālīm dağı el-ān bî-aber (Gazel 39/1)

Usûlî'nin şiirlerinde anlattığı sevgili, köyleri basıp evleri yakıp yıkan, harabeye çeviren eşkıyalar gibi zalimdir. Çünkü tıpkı eşkıyaların masumların evlerini harap etmesi gibi, o da âşığın gönül evini harap etmektedir:

Cümle âlem kām-rân şenlik kamu il memleket

Hâne-i dil zulm ü cevruñle yatur vîrân henüz

(Gazel 42/6)

Âşık dışında bütün memleket abat durumdadır. Yani sevgili, âşık dışında herkesin gönlünü yapmıştır. İmarlı, bayındır bir semtte kuytu köşede kalmış köhne bir bina gibi, âşığın gönlü de mutlu mesut halk içinde tek başına yıkık dökük kalmıştır. Ancak sevgilinin zulmü son bulmamaktadır. Gönül mülkünü zulmü ile viran eden sevgili, yine Klâsik Türk şiirinde âdet olduğu üzere, eziyetlerini bir kılıç misali âşığa saplayarak onun kanını dökmektedir:

Ey dil ü cān mülkini zulm ile vîrân eyleyen

V'ey cefā tîğin çeküp nâ-ḥak yire kan eyleyen

(Gazel 42/6)

Zalimlik, taş kalplilik ve vefasızlık vasıfları ile mücehhez sevgili bu özellikleri ile Usûlî tarafından tam bir kâfir olarak görülmüştür. Gönül ele geçiren bir büyücü, eziyette usta olan sevgili yüzünden âşık, terk-i diyar etmek istemektedir:

Dil alur sâhir imişsin cefâda mâhir imişsin

Vefâsız kâfir imişsin gidelüm bâri şehruñden

(Gazel 114/6)

Usûlî'nin şiirlerinde tarif ettiği, vefasızlığı ile meşhur sevgili, dinden ve imandan öylesine nasipsizdir ki kafirler bile içinde bulunduğu aciz hale merhamet ederken âşık, sözünü tutmayan sevgiliden asla merhamet görememektedir:

Hâlûme kâfirler itdi rahm sen rahm itmedüñ

Böyle miydi ahdümüz ey dîni yok imānı yok

(Gazel 65/2)

Sevgili, zulüm ve eziyetleriyle imansız bir kâfir olarak tasvir edilse de, bu imansız karakter, âşığın bizzat dini, imanıdır. İman, gönülde olan bir hissiyattır ve sevgili, âşığın gönlünde iman gibidir. Eğer o, âşığı bırakıp giderse bunun kaçınılmaz sonucu imansızlık olacaktır. Âşık, sevgiliye olan aşkından vazgeçerse durum yine değişmeyecektir. Aşağıdaki beyitte yine bir “imansız” olarak anılan sevgilinin âşığı bırakıp gözden kaybolması anlatılmaktadır:

Gözümüzden ayırdı şem'-i ruḥın

Bizi dînsiz kodı bu imānsuz

(Gazel 48/3)

Âşığın dini, imanı olan sevgili, çekip gitmesi ile onu dînsiz bırakmıştır. Sevgiliye duyduğu aşk, şairin gönlünde iman gibidir. Usûlî, bir gün ölse bile göğsünden bu imanın gitmemesi için niyaz etmektedir. Bir mümin nasıl iman ile göçmeyi arzular ise âşık da, öldüğünde kalbinde hâlâ sevgilisine duyduğu aşkın canlı kalmasını istemektedir:

Çünkü sevgüñ dilde imānumdur ölürsem dahı

Umaram kim gitmeye sînemden imānum benüm

(Gazel 91/4)

Sevgili, âşığın gönlünde imanıdır. Âşık, bin can ile gönülden sevgiliye inanmaktadır. Sevgili, aynı zamanda âşığın can içinde canıdır. Yaşamı sağlayan metafizik bir unsur olan (Pala, 2005, 83) can, âşık için sevgilinin ta kendisidir. Nasıl ki bir beden içinde can olmadan sadece cesetten ibaret ise âşık da, can içinde canı olan sevgili olmadan cesetten farksızdır. O yüzden sevgilisi olmadan âşık da, diri kalamamaktadır:

Olımazmış bu cān cānānsuz

Hîç beden olabile mi cānsuz

(Gazel 48/1)

Usûlî, samimi ve teklifsiz üslûbu ile söylediği bu dizelerinde sevgilinin âşık için hayat kaynağı olma özelliğinden bahsetmektedir. Aynı gazelin makta beytinde yine aynı külfetsiz söyleyiş ile sevgilinin âşık için hayatî önem arz eden bu hususiyetini “bedenin cansız hayatta kalabilmesi nasıl olanaksız ise âşığın sevgilisi olmadan yaşayabilmesi imkansızdır” diyerek dile getirmeye çalışmaktadır:

Ey Uşûlî muhāl imiş dirlik

Yārsüz şöyle kim beden cānsuz

(Gazel 48/7)

Âşık için yaşam kaynağı, can içinde can olan sevgili, aynı zamanda onun gönül ülkesinin padişahıdır. Bir ülkede nasıl halk padişahına tabi ise âşık da, bütün iradesini sevgilisinin eline teslim etmiştir. Bu yüzden âşığın gönlündeki tahta oturan yegâne kişi, sevgilidir. Vücuda dirlik veren canın ten mülkünde hükmetmesi gibi, âşığın canı olan sevgili de gönül tahtına oturup ona hükmetmektedir:

Şāh-ı ışkūn taht-ı dilde hükm iderdi cān gibi

Mısr iline Yūsuf olmamış idi sultān henüz

(Gazel 42/2)

Usûlî, gönül padişahı olarak tasvir ettiği sevgilisine, kulun sultanına niyazda bulunması mucibince ayrılıktan sitem etmek istemektedir. Gönül ülkesinin hâkimi olan bu sultan, hicran ile âşığı sitemkâr etmiştir:

Kılmağa şikāyet aña hicrān siteminden

Dil mülkine hükm idici sultānı görem mi

(Gazel 149/3)

Yukarıda belirtildiği üzere sevgili, Usûlî'nin şiirlerinde vefasız, taş kalpli ve zulmedici vasıflar ile tavsif edilmiştir. Bu yönleriyle onun gönül tahtına zalim bir padişah olarak oturması beklenmektedir. Nitekim şair, aşağıdaki beytinde sevgilinin gamı ile zulme uğradığından bahsetmektedir. Ama bu gam, ondan ayrı kalmanın verdiği gamdır. Zulüm ile yönetilen ülkeler berbat olmaktadır. Şairin gönlü de, sevgiliden ayrı zulme uğramış ve gönül ülkesi yakıp yıkılmıştır. Padişahsız kalmış bir ülkenin viran olması zaten kaçınılmazdır:

Zulm-ı gam dil mülkini yıkdı Uşûlî yārsuz

Bir ilüñ kim pâdişāhı olmaya virān olur

(Gazel 21/5)

Sevgili, gönül ülkesinin sultanı olması hasebiyle âşığın tek efendisidir. Usûlî, sevgiliye “şāh”, “sultan”, “pâdişāh” şeklinde hitap ederek sevgilinin bu hakimiyetini benimsemiş görünmektedir. Sırasıyla 25, 24 ve 8 kere sevgili bu hitaplar ile anılmıştır. Aşağıdaki beyitte Usûlî, sevgilisinin yollarını beklemesinin onu incitmemesi gerektiğini söylemektedir. Sevgiliyi hükümdar bir peygamber olan Hz. Süleyman ile karşılaştırarak Hz. Süleyman'ın bir seferinde karıncalar şahı ile karşılaşması kıssasına (Harman, 2010,59) telmihte bulunmuştur. Karıncanın nasıl Hz. Süleyman yoluna çıkması nasıl şaşılmayacak bir

hadise ise, aciz kulunun da sevgilinin yollarında beklemesi gayet normaldir. İşte bu yüzden sevgili, incinmemelidir:

Râhuñ üzre ger duram incinme sultānum baña
Beklemek cā'iz durur mūra Süleymān yolların (Gazel 97/5)

Usûlî, padişah olarak tasvir ettiği sevgilinin kulu, kölesi, esiridir. Esirlerin günü gelince idam edilmesi misali sevgili, âşığını öldürmeye kastetmiştir. Ancak âşık için sevgilinin kendisinin esiri, yani kendine ait bir mülkü addetmesi başlı başına bir yaşama vesilesidir. Sevgilinin onu kulları arasında anması, onun için bir kölenin özgürlüğüne kavuşması kadar hayırlı bir iştir:

Esîrümdür ben anı öldürem yarın bugün dirmiş
Yeter ölince bu dirlik efendüm pâdişāhumdan (Gazel 100/3)
Kullarumdandır diyü ben çakeri yād eyledüñ
Hayra girdüñ güyiyā bir bende āzād eyledüñ (Gazel 71/1)

Sevgili, sadece âşığın gönül ülkesinde değil, güzellik ülkesinde ve güzeller içinde de padişaktır. Âşığı düşkün bir biçimde yerle yeksan eden dest-i kudret sevgiliyi, yüceliğin zirvesinde güzellere sultan eylemiştir. Bu güzeller sultanın huzurunda kurulan divanı, bütün âşıklar divane gibi saf saf dizilip ziyaret etmektedir:

Ben zelili sāyeveş hāk ile yeksān eylemiş
Evc-i izzetde seni ser-hayl-i hūbān eyleyen (Gazel 100/6)
Sen güzeller şāhısın şāf şāf durur divāneler
Hāzretünde kurulan dīvāna ışk olsun dirin (Gazel 101/2)

Sevgili, her ne kadar güzellik ülkesinin tahtında otursa da Usûlî onu, mağrur olup yanlışa düşmemesi için uyarmaktan geri durmamıştır:

Şāh-ı hüsn olduñ ise devlete mağrūr olma
Hey begüm biz dahı sizi yaradanuñ kulıyuz (Gazel 44/2)

Gönül tahtına kurulmuş, güzellik ülkesinin padişahı, güzellerin hükümdarı olan sevgili, şair tarafından aynı zamanda kusursuz olması ile anılmaktadır. Usûlî, “kasır” ve “kusur” kelimelerinin söyleyiş benzerliklerinden yola çıkarak kurduğu aşağıdaki beytinde sevgiliyi, mükemmel güzellikteki bir saray ile kıyaslamaktadır:

Ne zibā kaşr olur kaşr-ı vücūduñ hiç kuşurı yok
Eger seyl-i havādisden hārāb olmazsa bünyānı (Gazel 131/4)

Her şeyi ile mükemmel olan sevgili, şair tarafından bir zerre dahi eksiği olmayan, benzersiz bir güzel olarak betimlenmektedir:

Eksigüñ yok zerrece bir bî-bedel maḥbūbsun
Āh kim hercāyisin mihr-i cihān-ārā gibi (Gazel 147/7)

Gönül tahtının sahibi, kusursuz olan bu sevgili, âşık için biricik eğlence kaynağıdır. Gam köşesinde gönlün tek eğlencesi odur; âşık, sadece onunla kendinde güç bulup mihnet ve kedere dayanabilir. Âşığın son isteği, ölmeden önce gönlünü eğleyen sevgiliyi bir kez daha görmek olacaktır:

Künc-i gamda yâr-ı cânım gönlümün eğlencesi
Derd ü mihnet yoldaşım gamdur karındaşım benüm (Gazel 92/3)
Yâ Rabbi yine ölmedin ol cânı görem mi
Cân u gönül eğlencesi cânânı görem mi (Gazel 149/1)

Usûlî, Rumelili şairlere has *samimilik*, *kuvvatli ilham*, *laubalilik*, *gurur ve istigna*, *mahallî renklere itina* (Köprülü, 1980, 384) gibi edebî özellikleri şiirlerine yansıtmıştır. “Begüm”, “-ciğim, -cığım”, “behey” vb. gibi Rumeli söyleyişine özgü hitap ve ünlemleri (ayrıntılı bilgi için bkz. Çeltik, 2004, 136-210) kullanmıştır. Şair bu hususiyetlerini sevgiliden bahsederken de göstermiştir. Aşağıdaki ilk beyit “benüm begcegizüm” redifli bir gazelin matlasıdır. Gazel boyunca şair Rumeli şairlerinde görülen samimi, teklifsiz eda ile sevgiliye seslenmiş, bir nevi niyazda bulunmuştur. İkinci beyitte, hitap “behey” ünlemi ile gerçekleşmiş; şair, güzellerin sultanı olan sevgilinin yolunda can verecek kadar er kişi olduğunu vurgulamıştır. “-cuğı” redifi ile yazılmış bir gazelin matlası olan üçüncü beyitte ve söz konusu gazelin tamamında, yine şairin sevgili karşısındaki Rumeli şairlerine mahsus tavrı hissedilmektedir:

Yaşumı seyl-i revân itme benüm begcegizüm
İşümi âh u fiğân itme benüm begcegizüm (Gazel 87/1)
Behey güzellerün hânı âşıkun dîni imânı
Yoluña virmeden cânı kor mıyın seni kor mıyın (Gazel 115/2)
Cân u dil oldı ışık ile küyün gedâcuğı
Gel ey güzellerün begi vü pâdişâcuğı (Gazel 149/1)

Usûlî'nin bir Nesîmî takipçisi olduğundan yukarıda bahsedilmişti. Nesîmî (ö. 820/1417 [?]), Fazlullah-ı Hurûfî (ö. 796/1394) tarafından tesis edilip geliştirilen, harflerin esrarını düstur edinmiş bâtinî bir cereyan olan (Aksu, 1998, 408) Hurûfîlik anlayışının sadık bir takipçisidir (Bilgin, 2007, 3). Usûlî, “ikinci Nesîmî” olarak anılacak kadar Nesîmî'den etkilenmiştir. Usûlî'den Hurûfî bir şair olarak bahsetmek mümkün değilse de Nesîmî'nin etkisi ile bu anlayışın tesirinde mısralarına rastlamak mümkündür (İsen, 2020, 41-42). Şair, aşağıdaki beyitlerinde sevgiliyi Hurûfî telakkinin imkanları ile anlatmıştır. Nesîmî'nin Hurûfî tevillerinin bir sonucu olarak işlediği “yüzün mushaf oluşu” hayali (Şenödeyici, 2014, 42) Usûlî'nin sevgilinin cemalinden bahsettiği bu beyitlerinde kendini göstermektedir. Şair beyitlerinde “vahiy, Kurân” manasına gelen “kelânullâh” (Yavuz, 2002, 194) ifadesini kullanmıştır. İlk beyitte sevgilinin yüzü, ikinci beyitte ise bir adım ileri giderek tüm vücudu Nesîmî'ye has bu hayal ile tasvir edilmiştir. Şair, beyitlerde hem Hurûfî telakkiye göre bir sevgili imajı çizmiş hem de sevgiliyi Hurûfî anlayışın imkânları ile tasvir etme yoluna gitmiştir:

Yüzün metn-i kelânullâh sözün âyât-ı Rabbânî
Cemâlünde ıyân olmuş kemâl-i şun'-ı Yezdânî (Gazel 133/1)
Başdan ayağa kelânullâhdur cismün velî
Şüretünde âyet-i rahmâna ışık olsun dirin (Gazel 149/1)

Tasavvufî bir dünya görüşü ve şiir anlayışını benimsemiş bir şair olan Usûlî'nin çizdiği bu “şahane, kusursuz, neşe kaynağı” sevgili portresinde hakiki aşkın tezahürlerini de görmek mümkündür. Her daim

tecilli hâlinde olan ilahî sevgili, böylelikle tüm kâinatta temaşa edilebilmektedir. Bunun için tek gereken gönül gözünü aşk ile açmaktır:

Berü gel cân gözini ışık ile bînâ kılalum

Yâr dîdârını her şeyde temâşâ kılalum

(Gazel 88/1)

Tüm cihana tecelli eden hakiki sevgilinin izlerine beşeri sevgilide de rastlamak mümkündür. Sevgilinin cemali bir ayna misali Tanrı'nın nurunu yansıtmaktadır. Sevgili, parlaklığını ise Hz. Peygamber'in zatının nurundan almıştır:

Şüretüñ âyine-i nûr-ı Hüdâdur sevdüğüm

Tal'atun envâr-ı zât-ı Muştâfâdur sevdüğüm

(Gazel 89/1)

3. Usûlî'nin şiirlerinde teşbih ve mecazlar ile sevgili portresi

Klâsik dönem Türk şairi, yaşadığı çevreyi dikkatle gözlemleme ve tabiattaki hemen her unsuru başarıyla şiirinde kullanabilme kabiliyetine sahiptir. Uğruna divanlar düzdüğü sevgili için özellikle tabiat ile ilgili intibalarından faydalanmıştır. Gerçeklikle bağı kopuk, neredeyse bir hayal ürünü olan ve âşığın tahayyülâtında yaşayan sevgilinin tabiat unsurları ile arasında kurulan benzerlik ilişkisi, âşığın onu sadece zihni ve hissiyatıyla değil, zahiri beş duyusu ile de algılayabilmesini sağlamaktadır (Levend, 1984, 490). Usûlî de, şiirlerinde klâsik şiirin genel kabulleri çerçevesinde güneş, ay, ceylan, afet, inci vb. tabiat unsurlarına teşbih ederek sevgilisini mücessem kılmaya çalışmıştır.

Sevgili, her şeyden önce karanlıkları aydınlatan, hayat kaynağı olan güneş gibidir. Çünkü âşığın göz aydınlığı, onu yaşama bağlayan sevgilidir (Ay, 2009, 122). Usûlî de "âfitâb", "mîhr" ve "şems" kelimeleri ile sevgili ve güneş arasında ilişki kurmuş, 11 beytinde sevgiliyi güneşe teşbih etmiştir. Şair, bir güzelin makamının güneş gibi ulu olması gerektiğine inanır. Güneş semada nasıl tek ve biricik ise onun şiirlerinde anlattığı güzeller şahı olan sevgili de öyle eşsizdir, benzersizdir. Şanı güneş gibi yüce olan sevgili, sanki cisimleşmiş bir nur gibi tasvir edilmektedir:

Güzel olan gün gibi âlî-cenâb olmak gerek

Bî-naẓîr ü bî-bedel bir âfitâb olmak gerek

(Gazel 72/1)

Bir muşavver nûrdur bir âfitâbum var benüm

Bir celîlü'l-kâdr bir âlî-cenâbum var benüm

(Gazel 90/1)

Klâsik Türk şiirinde ay güzelliğin zirvesi olarak algılanması sebebiyle sevgili ile en çok benzerlik ilişkisine giren unsurlardan biri olmuştur. Bilhassa yüz bahsinde sevgilinin yüzünün parlaklığı ve yuvarlaklığı dolunaya benzetilerek anlatılmıştır (Taş, 2018, 169). Usûlî de "mâh/meh" kelimesi ile 17 beytinde sevgiliyi aya benzetmiştir. Şair, ayın güneş ışınlarını yansıtarak geceyi aydınlatması hadisesinden hareketle, sevgilisine "meh" olarak hitap etmiştir. Şair, aynı zamanda sevgilinin ulaşılmaz olma hususiyetini de göğün tepesinde duran aya erişilemeyeceğinden dem vurarak ifade etmiştir:

Didüm ey meh kanda bulduñ bu kadar hüsn ü cemâl

Kim görinür aks-i rüyuñdan cihân yek-ser güneş

(Kaside 2/15)

İrişmez çünkü ol mâha nedür bunca fiğân ey dil

Elüñ alup seni göge çıkarmaz hüd bu efğānuñ

(Gazel 75/1)

Klâsik Türk şiirinde sevgili ile güzellik bakımından özellikle istiare yoluyla benzerlik kurulan öğelerden biri put olmuştur. “Büt” ve “sanem” kelimeleri ile anılan put ile daha çok kilise duvarlarındaki mozayik işlemeli tasvirler kastedilmiş ve sevgilinin onlar kadar güzel olduğu anlatılmıştır (Pala, 2005, 78-79). Usûlî'nin şiirlerinde de buna benzer bir anlayış söz konusudur. Şairin sevgiliyi 11 beytinde bu şekilde andığı görülmektedir. Şair, bu minvalde tasvir ettiği sevgilisinden başka bir güzele meyleden “aşk kâfir”i olarak addetmiş ve onun öldürülmesini “gaza” gibi görmüştür. Gönü bir kiliseye benzeten şair, sevgiliyi o kilisenin içindeki tasvirlerle ilişkilendirmiştir:

Sen büt-i tersâyı koyup gayri yâre dil viren
Kâfir-i ışık oldu öldürsen gâzâdur sevdüğüm (Gazel 89/6)
Deyr-i dilde ey şanem yâd olsa nâmuñ bir nefes
Her bucağdan şevk ile bir na'ra-i yâ hû gelür (Gazel 32/4)

Yukarıda sevgilinin âşığa eziyet çektiren, zulmeden, vefa göstermeyen gibi hususlarından bahsedilmiştir. Bu yönleri ile sevgili, âşık için bir felaket gibi görünmektedir. O yüzden sevgiliden “afet” kelimesi ile de bahsedilmektedir. Aslında afet başı kadın, boynundan aşağısı arslan şeklinde efsanevi bir yaratığın ismidir. Bu yaratıkların yüzü o kadar güzeldir ki görenler bir daha iflah olmayacak şekilde aşk belasına müptela olup helake sürüklenmektedir. Afetin günümüzdeki kullanımı da bu efsaneye dayanmaktadır. Afet kelimesi kavram alanında bulunan bela ve musibet manaları ile fevkalade güzel olan sevgili için kullanılmaktadır (Pala, 2005, 8). Usûlî, sevgiliye “afet” olarak seslenmektedir. Ancak kendisi için asıl felaketin sevgiliden ayrı kalmak olduğunu söylemektedir:

Gönül eglencesi gitdi meded gâmdan helâk oldum
Ol âfet bizi terk itdi meded gâmdan helâk oldum (Gazel 83/1)

Hakikatte sevgili eşsiz ve benzersizdir. Güzelliği herhangi bir şeyle kıyaslanamayacak, duyularla algılanamayacak kadar tabiatüstüdür. Ancak âşık için de en güzel şeylerden biri, sevgilisinden bahsetmektir. Bunu yaparken kendisinin ve muhataplarının idrak edebilmesi için tabiatüstü olan sevgiliyi mücessem hâle getirmesi gerekmektedir. Bu yüzden, çiçeklerden hayvanlara, kokulardan mücevherlere, yiyeceklerden gök cisimlerine tabiatta güzelliği ile meşhur hemen her şey şairin sevgiliyi anlatmasına bir vasıta olmuştur (Taş, 2018, 2). Usûlî'de de sevgili, doğanın en güzel canlılarından ceylana ve en kıymetli taşlarından inciye benzetilmiştir. Sevgili, dünyanın en güzel ceylanlarının yetiştiği Hoten ülkesinin ceylanı; istiridyesi âşıkların canı olan bir incidir. Çünkü sevgilinin yeri âşıkların canının içidir. Sevgili canlar içinde can olduğu için bir inci olan sevgilinin sedefi âşıkların canı olarak tasavvur edilmiştir:

Çın şeherden yine enfâs-ı şabâ hoş-bû gelür
Yine şahrâ-yı Hotenden bir güzel âhû gelür (Gazel 32/1)
Gevher-i yek-dâne-i cismüne cânlardur şadef
Dürr-i beyzâsın seni her bed-güherden şaklasun (Gazel 104/6)

Sevgili, her ne kadar âşığı sürekli rencide etse de ufak bir edası ile o kırılan kalbi onarabilecek tek kişi yine odur. Usûlî, sevgiliden merhamet görmüş ve yıkık gönü tekrar yapılmıştır. Klâsik Türk şiirinde tasavvufun da tesiriyle Allah'ın tecelligâhı olmasından hareketle gönül Kâbe ile alakalandırılır (Uludağ, 2005, 200). Şair de sevgilinin gönlünü ihya etmesi ile Hz. İbrahim'in Kâbe'yi inşa etmesi arasında bağ kurarak sevgilisine “Halilim” diye seslenmektedir. Bilindiği üzere “Halilullah” Allah'ın dostu manası ile

Hız. İbrahim için kullanılan bir ifadedir (Karagöz, 2009, 202). Kelimenin “dost” anlamından da istifade eden şair sevgilisini İbrahim Peygamber’e teşbih etmiştir:

Yıkılmış idüñ gönümi yapduñ yine rahm eyledüñ

Ey Halilüm Hâk bilür bir Ka'be bünyâd eyledüñ

(Gazel 71/2)

Klasik Türk şiirinde Leyla ve Mecnun'un aşk hikayesinin anlatıldığı *Leyla ile Mecnun* mesnevileri ile birlikte gazel ve kaside gibi diğer nazım şekillerinde âşkın kendini Mecnun, sevgiliyi ise Leyla yerine koyması ile sık karşılaşılmaktadır (Leyla ve Mecnun tipleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kaplan, 2014, 137-151). Usûlî bu geleneğe uymuştur. Şaire göre Leyla'daki güzelliğin sırrına nasıl sadece Mecnun vakıf olabiliyorsa, sevgilinin saçının ve beninin keyfiyetini yalnızca âşık fehmedebilir:

Âşık-ı şûrîde añlar zülf ü hâlûñ hâletin

Dide-i Mecnûna şor şol sırrı kim Leylâdadur

(Gazel 27/7)

4. Usûlî'nin şiirlerinde güzellik unsurları ile sevgili portresi

Klasik dönem Türk şairlerinin tahayyülünde sevgili genel olarak uzun boylu, ince belli, parlak, yuvarlak yüzlü; büklüm büklüm saçlar, süzgün bakışlar, hilal gibi zarif kaşlar, ok gibi sivri kirpikler ile şuh bir güzel olarak tasvir edilir. Sevgilinin bilhassa endamı ve çehresi ile ilgili unsurları Klâsik Türk şairini oldukça meşgul etmiştir (ayrıntılı bilgi için bkz. Levend, 1984, 490-501). Sevgilinin uzun boyu, belki de divan şiirinde ismi en çok geçen ağaç olan selvi ile özdeşleşmiştir. Sevgilinin boyu için hem benzetilen hem de benzeyen olan selvi mecaz-ı örfî yordamı ile bizzat boy anlamında bile kullanılmıştır (Pala, 2005, 400). Usûlî de sevgiliye “serv” hitabı ile seslenmiş, güzellik bahçesinde biten taze bir fidan olan sevgilinin boyunu geleneğe uyarak selviye benzetmiştir. Selvi gibi başı yüksekte olan sevgilinin kendinden aşağıdakilerle düşüp kalkmamasını istemektedir:

Gülşen-i hüsn içre bitmiş bir nihâl-i tâzesin

Ey boyı servüm şalınmasun yanuçca her pelîd

(Gazel 15/2)

Aşağıdaki beyitte ise şair, selvi gibi uzun boylu olan sevgiliye kavuşma arzusunu “tûl-ı emel” terkibi ile dile getirmektedir. Bitmez tükenmez, gerçekleşmesi uzun zaman alacak istekleri ifade eden (Cebecioğlu, 2009, 663) bu terim ile sevgilinin uzunluğu arasında ilişki kurarak arzusunun gerçekleşme ihtimalini istifham sanatından da istifade edip sorgulamaktadır:

Bu eyledigüm tûl-ı emel râst gele mi

Ömrüm olup ol serv-i hırâmânı görem mi

(Gazel 149/4)

Boy kelimesini karşılayan ifadelerden biri de, “kamet”tir. Bu kelime ile aynı kökten geldiği için sevgilinin boyu kıyamete benzetilmiştir. Mahşer gününe işaret etmesinin yanı sıra büyük sıkıntıları, belaları da çağrıştıran kıyamet (Taş, 2018, 369), sevgilinin de âşık için eziyet verici ve cefa edici olması ile ilişkilendirilmiştir. *Şairler kamet kıyam, kıyamet kelimeleri ile daima mazmun yapmışlardır* (Levend, 1984, 493). Usûlî, kıyamet yaklaşıncı yeryüzünde fitnelerin artacağı inancından hareketle, sevgilinin boyunu kıyamete benzetmiştir. Boyu kıyamet gibi olan güzel gözlü sevgilisinin bir eşi ve benzeri daha bulunmamaktadır:

Aparduñ göñlini halkuñ koparduñ fitneler yir yir
 Kıyâmet kâmetüñle çün benüm rûhum kıyâm itdüñ (Gazel 69/5)
 Nazîri yokdur ol serv-i revânüñ toğrusı bu kim
 Güzeldür çeşm ü ebrûsı dañı kıyâmetdür (Gazel 35/5)

Klâsik Türk Şiirinde sevgilinin boyuna benzetilen bir başka ağaç da “tûbâ”dır. Cennetteki bir ağaç olarak kabul edilen (ayrıntılı bilgi için bkz. Erbaş, 2012, 317-319) tûbâ, Usûlî tarafından “sidre-i munteha” ile birlikte anılmıştır. Sidre, Arabistan kirazı denilen bir ağaçtır. “Sidre-i munteha” ise, Kur’an-ı Kerim’de cennette olduğu söylenen bir ağacı ifade etmektedir (Karaman, 2009, 519-520). Usûlî, sevgilisinin boyunu bu cennet ağaçlarına teşbih ederek onu böyle yaratanın kendisini de ona âşık ettiğini söylemiştir:

Kâmetüñüñ sidresin tûbâveş iden muntehâ
 Câm ol serv-i hevâ-bahşa hevâdar eylemiş (Gazel 58/4)
 Ey boyuñ tûbâ vü hâk-i âsitânüñ selsebîl
 Ayağüñ toprağına cânım fidâ kanum sebîl (Gazel 77/1)

Sevgilinin boyu düzgünlüğü yönü ile elif harfine de benzetilmiştir. Elif, aynı zamanda “cân” ve “cânân” kelimelerin Arapça yazılışlarında kullanılması ile de şairlerin dikkatini çekmiştir (Onay, 2007, 134). Usûlî, sevgilinin göğsünde bıraktığı dümdüz yarayı bir kâğıda elif harfi yazmak hayali ile sanki sevgilinin boyunun sureti göğsüne işleniyormuş gibi tasavvur etmiştir. Bu yaranın şekli sevgilinin elife benzeyen boyu gibi düzgün olduğu için ondan bir hatıra olarak kalacaktır:

Elifler gibi sinemde çekilsün kâmetüñ şekli
 Efendi bu dil-i müştâka senden yâdigâr olsun (Gazel 99/2)

Klâsik Türk Şiirinde şairler sevgilinin en çok yüzünden bahsederler. Çünkü yüz insanın temsilidir. Sevgilinin boyu, salınışı, elleri, ayakları, tüm uzuvları ayrı ayrı önem arz etmektedir. Ancak bir insandan bahsedilince nasıl ilk olarak o insanın yüzü akla geliyorsa, sevgiliden söz açılınca da önce onun yüzü göz önüne gelmektedir. Aydınlık, beyaz, kırmızı, yuvarlak olan sevgilin yüzü Klâsik Türk Şiirinde cema, didar, peyker, ruh, rû gibi kelimeler ile ifade edilir (Kurnaz, 2012, 161). Usûlî de sevgilisinin yüzünü “didâr” ve “peyker” kelimesi ile anmış divan şairlerinin çoğunda görüldüğü gibi periye benzetmiştir:

Didâruña neẓâredür ey cân gıdâ-yı rûh
 Görmez na’ım lezzetin ehl-i nazar lezîz (Gazel 18/3)

“Perî” ve “peyker” kelimeleri arasındaki söyleyiş benzerliğinin de tesiriyle “perî-peyker” ifadesi sevgilinin yüzü için sıkça kullanılmıştır. Usûlî, bu beyitte periler gibi güzel bir yüze sahip sevgiliye insan ve cinlerin hayran olduğundan bahsetmiştir:

Bir melek sevdüm ki görse ins ü cân hayrân olur
 Allâh Allâh ol perî-peyker ne hûb insân olur (Gazel 23/1)

Yüz, kırmızı renginden dolayı gül ve laleye de benzetilmiştir. Özellikle yüzün yanak kısımları daha kırmızı olduğundan bu kısım gül ve lale ile daha çok anılmıştır (Tolasa, 1974, 219). Usûlî, gül yanaklı

sevgilisinin haberini saba rüzgârının getirdiğini söyleyerek gül mevsimi olan bahardan dem vurmuş; bir başka beytinde ise, sevgilisine “lale yanaklı” diye hitap etmiştir:

Şabâ virdi yine taze haberler gül-izârumdan
Yine câna hayât irdi nesîm-i nev-bahârumdan (Gazel 98/1)
Hâr-ı gamdan cân viren bülbüllere ey lâle-ruḥ
Yaraşur olsa kefen berg-i gül-i sir-âbdan (Gazel 112/4)

Aşağıdaki beyitte ise şair, sevgilinin cemalini Kâbe'ye benzetmiştir. Müminler için nasıl Kâbe en kutsal mekan ise âşık için de sevgilinin yüzü öyle kutsaldır. Müminlerin kiblesi Kâbe; âşıklarınki ise sevgilinin cemalidir:

Bihâmdillâh şafâ bulduk cemâli Ka'besin gördük
Uşûlî gerçi fûrkâtde yedük zaḥmın muḡaylânuñ (Gazel 75/5)

Sevgilinin güzellik unsurlarından biri de, saçıdır. Klâsik Türk Şiirinde yüz güzelliğini tamamlayan önemli bir unsur olan (Tanyıldız, 2009, 944) *saçlarla ilgili benzetmeler uzunluk, renk, koku ve kıvrım kıvrım oluşu üzerine kuruludur* (Taş, 2018, 98). Usûlî'nin şiirlerinde de benzer teşbihler görülmektedir. Saç, koku ve kıvrım kıvrım oluşu yönleriyle sümbüle benzetilmiştir. Sümbül gibi olan saçın sevgilinin yüzüne dağınık bir vaziyette düştüğü hayal edilmiştir:

Sünbülleri ki gül yüzine târ u mâr ola
Cân u gönül helâkine her târı mâr olur (Gazel 37/2)

Beyitte aynı zamanda saçın her telinin bir yılan oluşundan bahsedilmiştir. Âşık, sevgilinin saçını görünce ölüyormuşçasına kendinden geçtiği için, aynı zamanda şekil itibarıyla de yılan, ejder gibi tehlikeli canlılara; zincir gibi eşyalara benzetilmiştir. Dört ayaklı, yedi başlı bir mahlûk olarak hayal edilen (Onay, 2007, 131) ejder ve saç arasındaki ilişkiye Usûlî'nin aşağıdaki beytinde rastlanmaktadır:

Dilde ḡayliden ḡayâl-i zülf-i dil-ber var imiş
Cânım içinde yatur biñ başlu ejder var imiş (Gazel 54/1)
Aşağıdaki beyitte ise, iflah olmayacak kadar aklını yitirmişlerin zincire vurulması vakiasından (Akdemir, 2007, 29) hareketle Usûlî, sevgilisinin zülfünü zincire teşbih etmiştir:
Gerçi zencîr-i ser-i zülfüne çokdur şeydâ
Delü göñlüm gibi yok vâdi-i gamda tenhâ (Gazel 4/1)

Kaş, kirpik, bakış gibi öğeleri ile göz, sevgilinin yüzündeki güzellik unsurları arasında ayrı bir yere sahiptir. Merhameti ve zulmü aynı anda taşıyan; iri, siyah, işveli göz (Taş, 2018, 45) Klâsik dönem Türk şairleri tarafından nergis, badem, büyücü, katil, kahraman, sarhoş, kanlı, avare gibi kavramlarla birlikte anılmıştır (Levend, 1984, 493). Usûlî, sevgilinin gözlerinin hafif şaşılığından dem vurur. Şehla olan göz bir büyücüdür ve yeryüzünde fitne kopmasına sebep olmaktadır:

Fitnesi devr-i zamânuñ ol iki şehlâdadur
Her ne deñlü kim belâ bilürseñ ol bâlâdadur (Gazel 27/1)
Gerçi bağladı gözün gözüme uyḡu yolların
Ol iki şehḡârı âsîb-i şeherden şaklasun (Gazel 104/2)

Şol iki mest u siyeh-kâr gözüñ fitneleri

Eyledi mu'tekif-i güşe-i mey-hâne beni

(Gazel 138/3)

Gözlerin iki önemli unsuru umumiyetle ok ve yaya benzetilen (Kurnaz, 1997, 489) kirpik ve kaştır. Kirpikler sivri olmaları hasebiyle daha çok kılıç, temren, ok gibi kesici ve delici savaş aletlerine benzetilmektedir. Usûlî'nin de sevgilisinin kirpiklerini ok temrenine teşbih ettiği görülmektedir. Bir ok ucu da olsa şair, ondan şikâyet etmemektedir. Çünkü peykân gelmesi sevgilinin ona bakış atması demektir. Bu, şaire taze bir hurma misali tatlı gelmektedir:

Senden ne gelse tatlu gelür haste cânuma

Peykânun oldu niteki hürmâ-yı ter lezîz

(Gazel 18/2)

Aşağıdaki beyitte ise, şairin sevgilinin kaşını şekil itibariyle yaya, nun ve râ harflerine benzettiği görülmektedir. Şair, sevgilinin ışık saçan gözlerinin üzerindeki bu güzelliği nasıl ifade edeceğini şaşırmış bir ahval göstermektedir:

Nûr üzre nûn yâ ebrû yâhud müşkîn kemân

Yâ iki kej-râdur olmuş râları mekr ü fiten

(Kaside 5/7)

Küçük, tatlı, hayat bağışlayıcı oluşu, kırmızı rengi, bal gibi tatlılığı ile (Taş, 2018, 271) Klâsik dönem Türk şairinin bahsetmekten belki de en çok keyif aldığı güzellik unsuru sevgilinin dudağıdır. Rengi itibariyle lâl taşına benzetilen ve daha çok bu kelime ile ifade edilen dudak Usûlî'nin şiirlerinde yine rengi ve âşığı kendinden geçirmesi yönleriyle şaraba benzetilmiştir. Bu şarap öyle tesirli bir şaraptır ki akliselim sahiplerini bile serseme döndürebilmektedir:

La'l-i yâre hem-kadeh olmuş yine beñzer şarâb

Cevher-i câna şafâlar virdi ol yâkût-ı nâb

(Gazel 8/1)

Ey lebi câmın ıraklardan leb-â-leb arz idüp

Şevk ile cân-ı ulû'l-elbâbı bî-hüş eyleyen

(Gazel 117/2)

Âşık için dudak ne kadar önemli ise o dudaktan çıkan sözler de o kadar önemlidir. Usûlî, sevgilisinin sözlerini Cennetteki Kevser suyuna benzetmiştir. Sevgilinin dudağı aynı zamanda hayat vericidir. Şair, bu özelliği Hz. İsa'nın ölümleri diriltme mucizesine (Uzun, 2000, 474) telmihte bulunarak anlatmıştır:

Dehânuñdan çıkan sözler meger kevser şarâbıdur

Ki bir cür'ayla cânımı yine mest-i müdâm itdün

(Gazel 69/4)

Lebleri ihyâ-yı İsa'dan haberler keşf idüp

Haste cânı her sözi şâfi cevâb olmak gerek

(Gazel 72/2)

Hız. İsa'nın ölümleri diriltmesi gibi, hasta âşığa can veren dudak onun nazarında bir ölümsüzlük suyudur. *Tuhfe-i Vehbi Şerhi*'ne göre sevgilinin ağzı ve can bağışlayan sözü olan âb-ı hayat (Onay, 2007, 1) Usûlî'nin aşağıdaki beytinde de benzer manada kullanılmıştır. Beyitte şair sevgilinin dudağı ile kendisinden başka herkese ölümsüzlük bahşettiğinden yakınmaktadır. Sevgili şair dışında herkesle sohbet etmiş; ancak şair bu sohbetten hisse alamamıştır:

Ğayre virdüñ âb-ı la'lûñle hayât-ı câvidân

Baňa bu dirlik degül öldürse fûrkat kâşkî

(Gazel 139/6)

Sonuç

Klâsik Türk şiirinin estetik geleneği içinde oluşmuş aşk üçgeninin baş ögesi olan sevgili yüzyıllarca şairlerin dilinden düşmemiştir. Eşsiz ve yegâne olan sevgili, bu üçlemede âşık rolüne bürünen Klâsik dönem Türk şairinin şiirlerinde klâsik nazmın estetik değerleri içinde gâh ay gâh güneş olmuş; boyu selviye, saçı sümbüle benzetilmiş; eziyet ve cefaları ile vefadan habersiz, erişilmez bir tip olarak tasvir edilmiştir.

Usûlî de bir Klâsik dönem Türk şairi olarak sevgiliyi Klâsik Türk şiirinin algı sınırları çerçevesinde sevgilisini şiirlerinde terennüm etmiştir. Onun şiirlerinde sevgili vefasız, taş kalpli bir zalimdir ve imanı yoktur. Şair sevgiliyi 18 beyitte vefasız, 16 beyitte zalim, 11 beyitte taş kalpli olarak anarak onun bu özelliklerini ön plana çıkarmıştır. Sevgili her daim şairin sultanı olmakla beraber, güzellik ülkesinin de padişahıdır. Kusursuz güzelliği ile şairin canı içinde canıdır ve tek eğlencesidir.

Sevgili, selvi boyuyla kıyamet fitneleri çıkaracak kadar fettandır. Şair 4 beytinde kamet-kıyamet ilişkisi üzerinden sevgilinin elif kadar düzgün boyunu anlatmıştır. Gül gibi yanakları, yüzü şairin kiblesidir. Sümbül gibi büklüm büklüm saçları yılan kadar tehlikelidir ve zincir gibi âşığın elini kolunu bağlamaktadır. 6 farklı manzumede yapılan sümbül teşbihi saçlara ilgili yapılan tasarruflarda ön plana çıkmaktadır. Sevgili aynı zamanda Ok gibi kirpikleri, yay gibi kaşları ile şehla gözleri bir büyücüdür. Hayat bağışlayan dudağı şarap gibi tatlı ve sarhoş edicidir.

Bunlarla birlikte Usûlî'nin sevgiliye Rumelili bir şair olarak yaklaşımı da öne çıkan hususlardandır. Şair sevgiliyi “begcegizüm” şeklinde anarak Rumeli şairlerine mahsus samimimi, teklifsiz edayı göstermiştir. Yoluna canını feda edeceği sevgiliye “behey” diye hitap ederek halis ve mert tavrını ortaya koymuştur.

Usûlî'nin sevgiliyi, Nesîmî'nin de tesiriyle Hurûfî yaklaşımlarla ele alması, çalışmanın dikkat çeken hususlarından biri olmuştur. Şair, Nesîmî'nin “yüzün Mushaf oluşu” imgesini işleyerek sevgilisinin cemalini “kelâmullâh” olarak tasvir etmiş, hatta bu hayali bir basamak daha ilerletip onun tüm vücudunu bu tabir ile nitelemiştir.

Kaynakça

- Açıkgöz, N. (2017). Riyâzî, Riyâzü's-Şuarâ. e-kitap. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/54137,540229-riyazu39s-suarapdfpdf.pdf?o> (erişim tarihi: 20.01.2022).
- Akdemir, A. (2007). Divan Şiirinde 'Cünûn' ve 'Mecnûn' Kavramları ile Bu Kavramların Fehîm-i Kadîm Dîvânı'ndaki Kullanımı. Bilig. 41. s. 23-43.
- Aksu, H. (1998). Hurûflilik. İslâm Ansiklopedisi (Cilt 18, s. 408-412). İstanbul: TDV.
- Akün, Ö. F. (1994). Divan Edebiyatı. İslâm Ansiklopedisi (Cilt 9, s. 389-427). İstanbul: TDV.
- Ay, Ü. (2009). Divan Şiirinde Güneşin Sevgili Tipine Yansıması Hakkında Bir Değerlendirme. Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 2 (2), 117-162.
- Bilgin, A. A. (2007). Nesîmî. İslâm Ansiklopedisi (Cilt 33, s. 3-5). İstanbul: TDV.
- Cebecioğlu, E. (2009). Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü. İstanbul: Ağaç Kitabevi.
- Çavuşoğlu, M. (2017). Necati Bey Divanı'nın Tahlili. İstanbul: Kitabevi.

- Çeltik, H. (2004). *Divan Sahibi Rumeli Şairlerinin Şiir Dünyası*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi.
- Erbaş, A. (2012). Tûbâ. *İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 41, s. 317-319). İstanbul: TDV.
- Gölpınarlı, A. (2014). *Nesimî Usûlî Rûhî*. İstanbul: Kapı.
- Gönel, H. (2010a). 15.-16. Yüzyıl Divanlarına Göre Divan Şiirinde Sevgili. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi.
- Gönel, H. (2010b). Divan Şiirinde Sevgiliye Dair. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 5/3, 208-222.
- Harman, Ö. F. (2010). Süleyman. *İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 38, s. 56-60). İstanbul: TDV.
- İsen, M. (2009). Varayım Gideyim Urumeli'ne Tük Edebiyatının Balkan Boyutu. İstanbul: Kapı.
- İsen, M. (2020). *Usûlî Dîvânı*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Kaplan, M. (2014). Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3 -Tip Tahlilleri Türk Edebiyatında Tipler-. İstanbul: Dergah.
- Karagöz, İ. (2009). Halîlullâh. *Dinî Kavramlar Sözlüğü*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Karaman, F. (2009). Sidretü'l-Münteha. *Dinî Kavramlar Sözlüğü*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Kaya, B. A. (2012). Usûlî. *İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 42, s. 213-214). İstanbul: TDV.
- Köprülü, M. F. (1980). *Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Ötüken.
- Kurnaz, K. (1997). *Türküden Gazele -Halk ve Divan Şiirinin Müsterekleri Üzerine Bir Deneme-*. Ankara: Akçağ.
- Kurnaz, K. (2012). *Hayali Bey Divanının Tahlili*. Ankara: Kurgan Edebiyat.
- Levend, A. S. (1984). *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*. 4. Basım. İstanbul: Enderun.
- Mazıoğlu, H. (1957). Nedîm'in Divan Şiirine Getirdiği Yenilik. *İş Bankası Kültür Cep Kitapları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Onay, A. T. (2007). Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı. (haz. Cemal Kurnaz). Ankara: Birleşik.
- Pala, İ. (2005). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. 14. Baskı. İstanbul: Kapı.
- Sefercioğlu, M. N. (2020). Nev'i Divanı'nın Tahlili. Ankara: Akçağ.
- Şenödeyici, Ö. (2014). Nesimî Şiirine Göre Hurûfî Güzeli Portresi. *Alevî Araştırmaları Dergisi*. Yıl : 4. Sayı : 8. s. 35-48.
- Tanyıldız, A. (2009). Sevgilide Güzellik Unsuru Olarak Saç. *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları*, Volume 4/2 Winter. s.975-992.
- Taş, M. E. (2018). *Güzellik Unsurlarıyla Divan Şiirinde Sevgili*. 2. Baskı. İstanbul: Kitabevi.
- Tolasa, H. (1974). *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*. Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Uludağ, S. (2005). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kitabevi.
- Uzun, M. İ. (2000). İsâ -Türk Edebiyatı-. *İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 22, s. 473-475). İstanbul: TDV.
- Yavuz, Y. Ş. (2002). Kelâm. *İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 25, s. 194-196). İstanbul: TDV.